

JESPER CLEMMENSEN

AUSFLUGSFAHRKARTE
UDFLUGTSBILLET
Kind - Barn
Warnemünde - GEDSER
und zurück
2. Klasse
2. Juli 1960

AVHOPPARNNA

 SAGA
EGMONT

Jesper Clemmensen

Avhopparna

Översättare: Kajsa Landin

SAGA Egmont

Avhopparna

Översatt av Kajsa Landin

Originaltitel: *Afhopperne*

Originalspråk: danska

Copyright © 2020, 2021 Jesper Clemmensen och SAGA Egmont

Alla rättigheter förbehålles

ISBN: 9788728063026

1. e-boksutgåva
Format: EPUB 2.0

Denna bok är skyddad av upphovsrätten. Kopiering för annat än personligt bruk får enbart ske efter överenskommelse med förlaget samt med författaren. SAGA Egmont Avhopparna

www.sagaegmont.com

”Jag bryr mig inte om i vilken ideologis namn man begick övergreppen. Jag vill att övergreppen ska uppmärksammas så att de inte återupprepas.”

Anne Applebaum, historiker och
journalist

avhoppare, person som plötsligt lämnar sitt land (eller parti). Benämningen används särskilt om personer som flydde från det forna Sovjetunionen och de kommunistiska regimerna i Östeuropa.

Den Store Danske, Gyldendal

Prolog

Slutpunkt i Prag

FREDAG DEN 6 SEPTEMBER 2019

Långt ifrån Prags centrum, närmare fabrikernas skorstenar än stadens gamla spiror, svänger en lastbil in på den lilla gatan Nad Olšinami. Det är fredag och klockan är halv nio på morgonen. Det brummar och susar nere från den stora vägen och längre bort tjuter och tutar utryckningsfordon med jämna mellanrum. Lastbilen stannar framför ett persikofärgat trevåningshus. Två bredaxlade asfترلäggare hoppar ur och går fram till en tredje man som står med en kartong under armen. De hälsar kort och går sedan till ett ställe på trottoaren som mannen med lådan pekar ut. Han tittar på ett papper och sedan upp mot husfasaden. Det blir bra. En av asfaltläggarna, antagligen förmannen, pekar mot asfaltbeläggningen och mumlar något till sin kollega som då skyndar tillbaka till lastbilen och tar fram verktyg och material. Generator, betongfräs, liten tryckluftsborr, hink med murbruk, murarsked, hammare och en kvast med mjuk borst. Mannen med pappret ställer ner kartongen på marken och tar fram innehållet. Tre kullerstenar med mässingsplattor där det står en kort text. Namn, städer, datum. Tre liv.

Klockan blir kvart i nio. En liten grupp människor samlas kring platsen där asfaltläggarna förbereder sina maskiner. I folksamlingen finns en krum äldre herre med

slips och mörkblå kavaj som talar med olika människor. Han är någon typ av värd. Och det är honom som de får fatt i när det uppstår en fråga om stenarna. De flesta närvarande är hans familjemedlemmar, men de har också kommit några gamla och nya vänner. Bland dem finns en dansk kvinna i mörk page. En av mannens två söner tar en bild av gatstenarna som ligger på rad på trottoarkanten. Flera andra följer hans exempel innan stenarna försiktigt bärs dit de ska ligga. När de ligger som de ska, ritar förmannen upp linjer omkring dem och lägger dem åt sidan. Han sätter på generatoren och tar fräsen. Volymen stiger liksom ett dammoln när fräsen träffar asfalten och skär smala skårer i det hårda underlaget. Åskådarna tystnar och kisar instinktivt med ögonen eller vänder ryggen till. Kort därefter krossar tryckluftsborren asfalten innanför skårorna så att den kan grävas bort med händerna. Förmannen tar bort det sista med murarskeden och gör plats för gatstenarna. Männen sätter ner dem; hålet är tillräckligt stort. Några av ungdomarna i folksamlingen får smeta murbruk på undersidan av stenarna och sätta fast dem i gatan. De fyller skårorna med murbruk och en av asfaltläggarna sopar rent stenarna innan han och kollegan lassar på verktygen på lastbilen och ger sig av. De blanka mässingsplattorna med namnen är nu en del av trottoaren. De hör hemma här. Eller hörde hemma här.

Sonen i grå kavaj tar fram tre foton ur en plastficka och lägger dem vid stenarna. En ung kvinna i en fin vit klänning tittar rakt in i kameran. Det är Frieda, som senare tog det tjeckiska namnet Bedriská. Född 1895, död 1944. Hennes man, Hugo, ligger bredvid. Ett klassiskt porträtt av en medelålders man med vattenkammat hår. Född 1887, död 1944. Vid stenen längst ner ler deras dotter Helga mot fotografen. 1936

var hon sju år gammal. Även hon död 1944. De tre stenarna har ett annat gemensamt årtal. 1942. Deportationen. Helga lutar kinden mot en lite större pojke i skjorta och stickad väst. Också han ler. Det är hennes storebror, Jan - den äldre mannen i slips och mörkblå kavaj som nu drar sig undan från människor som pratar med varandra. Han ställer sig med ryggen mot husväggen och ser sig omkring. På sina två söner, sin svärdotter, sina barnbarn och vänner. Klockan är nio. Jan Rocek harklar sig och pratet ebbat ut.

”Jag skulle vilja säga några ord ... Jag vill tacka alla som kommit för att hedra minnet av mina föräldrar och min lillasyster, som bara var 15 år gammal när hon och mina föräldrar stängdes in i gaskammaren och mördades i Auschwitz för 75 år sedan. Jag och min familj bodde här, ända sedan jag föddes för över 95 år sedan. Så alla mina barndomsminnen är kopplade till den här platsen. Jag minns min mamma som ägnade sig åt familjen på heltid då hushållsarbete var mycket mer besvärligt än i dag. Vi hade inget kylskåp, ingen dammsugare, ingen tvättmaskin eller torktumlare. Maten lagades på en koleldad spis. Hon var fysiskt aktiv, hon tog med mig på promenader, skridskoturer och pulka på vintern. Och på sommaren simmade vi. Vi simmade över Moldau. Och vi vandrade ... vi vandrade ...”

Han tystnar medan ett uttryckningsfordon kör förbi på den stora vägen. Väntar tills sirenerna bara är ett fjärran bakgrundsljud.

”Vi vandrade i bergen på somrarna. Det är helt klart från henne jag ärvt kärleken till berg och vandring. Och jag minns min söta lillasyster, som var mycket, mycket mer utåtriktad än vad jag var och som hade många fler vänner.”

De flesta i folksamlingen vänder automatiskt blicken mot den lilla flickan som ler från det svartvita fotot som ligger på trottoaren. Och pojken som hon håller armen runt fortsätter sitt minnesord:

”Jag minns pappa, han var ... Ja, jag minns honom särskilt under Depressionen som var väldigt, väldigt svår, då kämpade han tillsammans med sin bror för att hålla deras lilla färgfabrik flytande Och jag minns att jag senare blev så chockad, när vi stod på balkongen en dag - här, precis ovanför - och han sa till mig: 'Vet du, det är inte så stor skillnad på kommunismen och nazismen. Förutom att vi är judar.' Jag kunde inte tro mina öron. Det var när den sovjetiska armén slogs mot tyskarna, och jag tänkte att han var gammal och dåraktig. Han var över 50, så han visste säkert inte vad han talade om. Det tog mig tio år att inse hur rätt han faktiskt hade. Jag har aldrig träffat någon som hade så mycket integritet som han. Han avskydde alla lögner. Han trodde på sanningen och tolererade inte den minsta lilla vita lögn. Jag tror att hans inflytande, och att växa upp under den beundransvärda presidenten Tomáš Masaryk som hade mottot 'sanningens seger', gjorde att jag var kapabel att genomskåda kommunisternas lögner. Lögner som man inte bara skulle acceptera utan också upprepa, om man ville överleva. Det var oacceptabelt och omöjligt för mig att låta mina barn växa upp under de förhållandena. Och därför blir jag så ledsen när jag tänker på den nuvarande presidenten i mitt nya land.”

Det var det. Han tittar upp och presenterar sin son, Martin Rocek. En skicklig fysiker, berättar Jan, som även skrivit begåvade dikter. Martin byter plats med sin pappa och läser *Window Seat*. Ett minne, där han plötsligt under en flygresa drabbas av saknad efter tre nära

släktingar han aldrig fick träffa. Dikten skrevs för flera år sedan, men passar dagens ceremoni, säger han.

“ ... they are but stories from the past: they lived and loved and then were gassed ... ”

95-åriga Jan Rocek har fått sätta punkt i Prag. Både i sin egen historia, men också fysiskt. Tre så kallade snubbelstenar i trottoaren, som det finns tusentals av runtom i Europas storstäder. Påminnelser om att det en gång fanns en person eller en familj i det huset du går förbi, som levde där innan nazisternas dödliga system. Nu finns det ytterligare tre snubbelstenar. En påminnelse om Hugo, Bedriská och Helga, som bodde, levde och drömde på 3:e våningen på Nad Olšinami 448. I dag är det närmaste Jan kommer att få begrava sin familj, viskar svärdotter Karen som har arrangerat allt. Det är extra viktigt att få sätta punkt i vad som nog är sista tiden i ett långt liv.

I folkmassan står en dansk kvinna. Hon heter Helle West. Intill nyligen kände Jan inte henne. Innan i går hade de aldrig mötts ansikte mot ansikte. Deras vägar korsades av en tillfällighet i Danmark för 59 år sedan, men bara flyktigt och hektiskt. Ändå är de tätt förbundna genom en enkel mans rättrådiga och riskabla insats sommaren 1960. En insats som säkrade att Jan tillsammans med fru och barn befriades från de totalitära krafter som ännu en gång hotade att slå deras tillvaro i spillror.

Förhör med en avhoppare

TISDAG 26 JULI 1960, POLISHUSET,
KÖPENHAMN

Det har knappast undgått kriminalkommissarie Dalgaard att hans kollegor i Danmarks sydligaste stad haft några dramatiska arbetsdagar. Fallet pryder för andra dagen i rad förstasidorna på alla de största tidningarna. Det står om flyktingarna som i Gedser förföljdes av östtysk polis i en gummibåt. Det påstås att östtyskarna fick tag i en liten pojke som de "tog som gisslan", men även att en "dansk hjälte" ingrep. Tidningarna har noga bevakat ärendet, men färre har talat med huvudpersonerna. Och ingen har hört dem berätta sin historia. Dalgaard är den förste som ska genomföra ett ordentligt förhör.

Framför sig har han flera rapporter och vittnesmål som är två dygn gamla. Där framgår det att kriminalassistent Scharling från Gedser sent på söndag eftermiddag telefonerade till polishuset i Köpenhamn. Skälet var att "det nyligen 'hoppat av' fem personer, tre vuxna och två barn, från den östtyska färjan Ahlbeck. De hade hoppat överbord ner i vattnet och var nu efter läkares order på väg med ambulans till sjukhuset i Nykøbing F."

En dansk - "en okänd man" - verkar ha räddat avhopparna, men söndag eftermiddag hade polisen inga konkreta uppgifter om mannen. Detsamma gällde huvudpersonerna.

"Det går ännu inte att fastställa deras identitet", står det i rapporten från söndag eftermiddag. Då var klockan

17:15. Två timmar senare hade en annan kollega, denne från stationen i Nykøbing Falster, satt sig i förbindelse med Köpenhamn. Han berättade att det var fråga om "fem tjeckiska medborgare". Ett gift par med två små pojkar och hustruns mor. "De har bett om politisk asyl och har flytt med rädsla för kommunisterna."

Kriminalkommissarien läste vidare om den högst ovanliga utvecklingen under det senaste dygnet. De fem avhopparna från söndagen 24 juli var nämligen inte ensamma om att försöka fly via hamnen i Gedser. En annan familj - med kopplingar till den första - hade kort efter försökt samma desperata flyktmetod: att hoppa överbord från det östtyska skeppet ner i hamnbassängen.

Det andra försöket ligger dock inte på kriminalkommissariens bord. Han ska förhöra pappan från flykten 24 juli.

Den förhördes namn: "ROCEK, Jan." Enligt uppgift 36 år gammal, kemist med senaste anställning vid den Tjeckiska vetenskapsakademien, Institutet för organisk kemi och biokemi. Det finns få uppgifter om hans bakgrund men Dalgaard kommer förmodligen få reda på mer.

Klockan ett hörs steg från korridoren. Dörren öppnas och Jan Rocek visas in i en lokal med högt i tak och stora fönster ut mot den runda gården. Den smala mannen med tillbakastruket tunt rött hår sätter sig mitt emot Dalgaard. Han bekräftar på tyska sitt namn, sina familjeförhållanden, sin ställning och föräldrarnas namn. Dansken antecknar att mannen "går med på att redogöra för sitt privatliv samt om flykten hit och dess motiv."

Rocek hör till en grupp människor som sedan slutet av 40-talet varit ett återkommande inslag i media. Man kallar dem *avhoppare*. Flyktingar som riskerar livet för att byta ett liv med förtryck, förföljelse eller knappa

levnadsförhållanden i en kommunistisk diktatur mot ett friare liv i en demokrati på andra sidan. Regimerna i östblocket har stängt sina gränser mot väst och förstärkt bevakningen med begränsade zoner, strömförande taggtråd, minfält och beväpnade gränspatruller. Den barriären är nu känd som Järnridån. Det som ska säkra att befolkningen stannar i den kommunistiska sfären - levande eller döda. Men det finns vägar ut. Många medborgare från östblocket har bokstavligt talat "hoppat av" i väst, till exempel under officiella besök som diplomater eller stora sportevenemang och vissa har kapat flyg och tåg. Majoriteten försöker dock att korsa landsgränserna. Varje dag och natt smyger vanliga människor in i gränszonerna och försöker komma över inhägnaden. Många flyktförsök lyckas, men det är också många människor som stoppas av gevärskulor eller dör av en elektrisk stöt från taggtråden med tusentals volt. Nu riktas uppmärksamheten mot kalla krigets knutpunkt i Berlin där tusentals människor från DDR korsar den öppna stadsgränsen och stannar på västsidan. Världspressen spekulerar som tokiga i hur den östtyska regeringen ska täppa till hålet i Berlin. Östtysklands diktator, Walter Ulbricht, smider på en plan men det ska gå ännu ett år innan världen får se den satt i verket.

Trots att det inte syns, skär järnridån också genom Östersjön. Under den här tiden har tusentals människor redan försökt ta sig över havet till friheten. Danmarks geografiska närhet till flera av länderna i östblocket syns i alla polska och tyska namn som finns i polisens register över gripna avhoppare. Man registrerar särskilt många avhoppare på Bornholm och Falster. Sedan slutet av 40-talet har de kommit i jollar eller större båtar, hoppat av fiskebåtar och kryssnings skepp. I sällsynta fall landar de som desertörer i stridsflygplan. I Köpenhamns hamn har

över hundra avhoppare under två somrar, 1957 och 1958, lämnat två polska kryssningsfartyg som legat förtöjda vid Langelinie. Flyktingarna kommer främst från Polen och Östtyskland, men ibland från mer avlägsna länder. Som i det här fallet från Tjeckoslovakien eller Ungern och i några få fall från Rumänien, Bulgarien eller Sovjetunionen. Avhoppare som lyckats fly förs alltid till den danska polisen eftersom de kommit över gränsen utan papper vilket är brottsligt. Då de kommer från officiella fiendeländer ska deras uppgifter verifieras av underrättelsetjänsten. Vissa vill ha asyl medan andra vill vidare till Västtyskland, England, Kanada eller USA. Men alla måste ha goda skäl att lämna östblocket.

Kriminalkommissarien har hand om ett av de mest spektakulära avhoppet på dansk mark. Ett öde som gör kalla kriget och järnridån mer konkret. Men det finns mycket han vill fråga om och få klarhet i. Inte minst hur de kunde riskera sitt eget och sina barns liv och hoppa överbord? I första rapporten från Gedser står det: "... har flytt av rädsla för kommunisterna". Men vad ligger bakom den formuleringen? Han ber den arresterade mannen att börja från början. Jan Rocek berättar och Dalgaard antecknar:

"Hans föräldrar var de ovan nämnda tjeckiska medborgarna. Uppfostrad utanför tron i hemmet. Han började skolan sex år gammal i Prag, först fem år i allmän folkskola och därefter 5 år i realskolan men på grund av den tyska ockupationen kunde han som jude inte fortsätta sina studier. Han deltog i en halvprivat kurs i kemi som arrangerades av judiska församlingen. 1942 placerades han med sin familj i ett koncentrationsläger i Theresienstadt, senare fördes han till Auschwitz och 1945 satt han i Meuselwitz, Hasagwerke, som tillhörde Buchenwald-lägret. Vid kapitulationen placerades han

och hans medfångar i tågagnar och kördes till den tjeckiska gränsen. När allt var över lämnade de tyska vakterna tåget och fångarna fick vänta, eftersom de var så svaga, tills de hittades. Fyra månader senare kom han till ett sjukhus i Sudetenland. Hans föräldrar och en syster var då mördade i de tyska koncentrationslägren.”

Del 1 - 1924-1945

Början

1924, PRAG

Hugo Robitschek hade undkommit döden två gånger under första världskriget och det tog honom två år att återvända från Ryssland. När han som 37-åring blev far för första gången var det nästan ett mirakel, även om han inte trodde på sådant. Den 24 mars 1924 skyndade han sig till förlossningskliniken i utkanten av Prag.

Hugo själv växte upp i en tyskspråkig judisk familj sydost om Prag. År 1914 blev han inkallad att slåss för centralmakterna eftersom hans hemstad, som då låg i Böhmen, hörde till den österrikisk-ungerska monarkin vilka var i allians med det tyska riket. Således stred han för och med tyskarna. En detalj som skulle framstå paradoxal ett drygt årtionde senare.

När han skulle resa till fronten sa en kamrat: "Vi ses i massgraven!" Hugo Robitschek lyckades lura döden men kom inte undan utan skador. Han skottsbadades i Serbien och låg på sjukhus i flera veckor. När han repat sig skickades han direkt till den ryska fronten där han togs som krigsfånge i Uzbekistan. Han råkade hamna i ett läger för officerare, vilket innebar att han undkom döden en andra gång. I ett läger för meniga soldater i närheten bröt det ut en tyfusepidemi som tog livet av cirka 90 procent av fångarna. Senare skulle misstankar om flyktplaner orsaka att Hugo och andra tjeckiska krigsfångar deporterades till ett arbetsläger vid Vladivostok, 9000 kilometer längre österut. Där anslöt

han till tjeckiska och slovakiska fångar som valt att byta sida, eftersom de hellre stred för ententmakterna mot Österrike-Ungern och Tyska riket, och på det viset slogs de för ett självständigt Tjeckoslovakien. Många av soldaterna skickades tillbaka till väst för att kriga. Robitschek var inte en av dem. Han såg istället bolsjevikernas segra i Ryssland och Sovjetunionen i sin linda, men han blev inte imponerad av vad han såg. Efter en lång tid steg han på oklara grunder ombord på ett kinesiskt fraktskepp i Vladivostok, vilket förde honom söderut. Han seglade runt Indien och vidare upp genom Suezkanalen innan han år 1920 gick i land i Trieste, Italien. Då hade kriget varit över i två år. Men under tiden Hugo Robitschek sökte en väg hem från den asiatiska kontinenten hade Europa genomgått stora förändringar. Första världskriget ritade om hela Europakartan. Nederlaget för Österrike-Ungern och Tyska riket banade väg för flera nya stater, däribland Tjeckoslovakien, och landsfadern Tomáš Masaryk utropade landets självständighet 1918.

Hugos mor hade gått bort när han väl nådde Böhmen. Det var hon som stått för familjens religiösa inriktning och hon hade skickat sina barn till synagogan varje dag att be för sin avlidne far – ett tvång som slutade med att hon planterade ett religionsmotstånd i sonen. När hon inte längre fanns kvar såg han ingen mening med att stanna i församlingen. Istället fann han en tro på sitt nya land.

Tomáš Masaryk stred för tjeckernas sak redan på den tiden Österrike-Ungern satt på Böhmen och Mähren. Tillsammans med slovakerna, som samlats längre österut i imperiet, tryckte han på för en stark självständighetsrörelse. Efter världskrigets utbrott var han den man som lyckades organisera omkring 130 000

tjecker och slovakier som bytte sida och bidrog till ententmakternas seger. Masaryk fick segrarnas stöd att grunda en ny nation som började utforma en egen konstitution efter fredsförhandlingarna i Versailles 1919. Tjeckoslovakien grundades på den amerikanska presidentens Wilsons politiska tankesätt, vilket innebar en modern och liberal demokrati. Landet höll sitt första fria val redan 1919. Den nya demokratin verkade tagen från Hugo Robitscheks drömmar och han återvände hem till en mycket lovande framtid.

Faderns bortgång hade lämnat ett litet arv till familjen som Hugo och hans bror Otto innan första världskriget använt för att förvärva i en liten lack- och färgfabrik i utkanten av Prag. De följde med i Tjeckoslovariens anmärkningsvärda uppsving i början av 1920-talet. Utvecklingen gick så snabbt att Tjeckoslovakien tidigt kunde räknas till ett av världens första industriländer. Det gick bra både ekonomiskt, kulturellt och politiskt. President Tomáš Masaryk var en respekterad person och Hugo beundrade den nästan riddarlika mannen som grundat en liberal demokrati, vilken värnade om medborgarnas rösträtt, mötes- och yttrandefrihet. Presidentens motto "sanningens seger" var en stor inspiration för Hugo. Även om han inte var hängiven sin judiska tro eller fann någon särskild identitet i den, fick han intrycket av att Masaryk skulle skydda de över 300 000 judar som bodde i landet. Antisemitismen grodde i Tjeckoslovakien liksom i resten av Europa. Redan innan sitt presidentskap hade Masaryk ingripit i ett rättsfall där en judisk vagabond, vid namn Leopold Hilsner, greps för att ha mördat en kristen flicka och skändat hennes lik. De antisemitiska vindarna blåste upp till folkstorm och det började gå rykten om ett ritualmord. Alla slags medeltida fördomar om judar fick ny näring. När Hilsner ställdes in

för rätta kom hans "judiska ursprung" att spela en betydande roll. Han dömdes till döden, men den blivande presidenten trotsade sin katolska bakgrund och propagerade för en ny rättssäker rättegång. Det ledde till att straffet omvandlades till livstids fängelse. Senare kom Hilsner att benådas.

I Masaryks nation skulle det finnas plats för mångfald. Man fick vara den man ville, men ge plats och försöka leva i fred tillsammans. En modern hållning, eftersom Tjeckoslovakien bestod av många mindre etniska och nationella minoriteter. Dock hade denna ståndpunkt en inbyggd paradox. Nationens största minoritet, sudettyskarna, levde i ett hästskoformat landområde vid gränsen till Tyskland och Österrike. Tre miljoner tyskspråkiga medborgare, där flertalet också identifierade sig som tyskar eller österrikare. Många av dem hade högst motvilligt låtit sig införlivas i Tjeckoslovakien. Dessutom kände de sig diskriminerade. President Masaryk var inte direkt deras ideala landsfader. Kittet som höll samman slovakerna i öst med tjeckerna var inte heller särskilt starkt. Många tyckte att makten var för centraliserad till Prag. Dessutom fanns det polska och ungerska minoriteter längs gränsen i norr och söder. Visst var Tjeckoslovakien en modern demokrati, men både ung och skör. I landet fanns flera miljoner människor vars åsikter gick isär med Masaryks.

I början av 1920-talet träffade Hugo Robitschek en åtta år yngre kvinna från Sudetenland. Hon hade arbetat som sjuksköterska under kriget. Hon hette Frieda Löbl och delade två saker med sin blivande man: Frieda var av judisk härkomst och talade tyska, men utan någon särskild koppling till det tyska riket. Paret gifte sig 1922. Året därefter väntade de sitt första barn.

Den 24 mars 1924 föddes deras son på Sanopzsanatoriet på Moldaus vänstra strand, inte långt från Masaryks slott.

Pojken var välskapt och rödhårig som sin far. Hans föräldrar gav honom namnet Jan Kurt Robitschek.

TRO, HOPP OCH ORO

Förlossning ägde rum bara en månad efter att Hitler åtalades i München. Hitler, då 34 år gammal, anklagades för att ha lett en misslyckad kupp med mål att störta Weimarrepubliken. Många avfärdade honom som en pajas och förutsåg att den politiske fanatikern som var besatt av idén om en judisk världskonspiration skulle ruttna bort i fängelset. Men Hitler lyckades förvandla åklagarbänken till en talarstol, varifrån han proklamerade att judarna hade skuld i Tysklands nederlag i kriget. Han dömdes till fängelse, men mycket kortare än väntat. Adolf Hitler dömdes till fem och ett halvt års fängelse, men det slutade med att han satt drygt åtta månader. Länge nog att nedteckna ett politiskt manifest där han främst fokuserade på sin stora käpphäst: det judiska hotet. I manifestet *Mein Kampf* skriver han att "judarna alltid varit ett folk med särskilda rasegenskaper och inte en religiös gemenskap [...] En svarthårig judisk pojke väntar i flera timmar, med satanistisk glädje målat i ansiktet, på en intet ont anande flicka som han skändar med sitt blod och därmed rövar henne från sitt folk. Med alla medel strävar han att förstöra rasens grund för det folk han vill ska underkasta sig." Enligt Hitler var judarna ett folk med särskilda anlag för lögnaktighet, girighet, feghet och utsugning. När han släpptes ur fängelset rapporterade The New

York Times korrespondent i Berlin, att mannen som en gång varit "de reaktionära extremisternas halvgud" nu "blivit tam i fängelset". Denne Hitler behövde man "inte längre frukta" stod det i ett kortfattat telegram.

Tillvaron verkade lovande för familjen Robitschek under andra halvan av 20-talet. Lägenheten på tredje våningen i ett litet flerfamiljshus i Strasnicedistriktet i Prag var ett konkret bevis på en god ekonomi. På den tiden syntes klasstillhörigheten i en byggnad ofta vertikalt - de rikaste bodde högst upp och de fattiga på gatuplan eller i källaren. Jans föräldrar var inte förmögna men de hade det gott ställt. Den lilla fabriken gick bra för Hugo och hans bror. Därhemma i trerummaren kunde Frieda ägna sig åt sitt eget och familjens välbefinnande. Liksom många andra medelklassfamiljer i Prag höll sig Robitscheks med en ung flicka i hushållet.

Jans tidiga år präglades av trygghet. Han älskade när han sattes på en stor kudde på golvet och Frieda satte sig i den stora länstolen och läste högt ur klassikerna. Han blev tidigt bekant med den store tyske författaren Friedrich Schillers *Wilhelm Tell*. Som femåring kunde han nästan hela långdikten "Die Bürgschaft" utantill. Hans mor var mycket fysiskt aktiv. De simmande tillsammans om sommaren och åkte skridskor på vintern. Hon tog ofta med sig Jan ut i naturen, och när han var stor nog följde han med på hennes vandringar i de böhmiska bergen, som Jan lärde sig att älska. Tillsammans med henne besteg han Böhmens högsta topp, *Schneekoppe*, på 1603 meter. Vinden var så hård den dagen att Jan trodde att han skulle blåsa bort. Han släppte inte taget om sin starka mamma och hon fick utan svårighet med honom ner i säkerhet.

Pappa Hugo var Jans andra ankare. Hemmets klippa som visserligen hade vikt sitt liv åt familjen, men som

sällan hängav sig åt kärleksbetygelser. Det var inget konstigt med det på den tiden, men dessutom var Robitschek senior en allvarlig man. Hans stränga utstrålning verkade ibland skrämmande för sonen. Hugo var principfast varav särskilt en inpräntades - "*Wer einmal lügt, dem glaubt man nicht, Und wenn er auch die Wahrheit spricht*". Värde av sanning var en hörnsten i hans uppfostran. Det var strängt förbjudet att ljuga i hemmet. Överträdelser bestraffades med obehaglig tystnad i flera dagar. Jan lärde sig att det bästa sättet att bryta tystnaden var att fråga pappan om hans minnen från kriget. Och så måste Hugo ännu en gång berätta för sin son om den dagen han som enda man i divisionen slapp straff för en förseelse eftersom han var den enda som sa sanningen till officeren. För "man tror inte på en lögnare, även om han talar sanning!"

Robitscheks gick sällan i synagogan och de sågs som sekulära judar. Hans far sa aldrig något, men Jan förstod senare att han i själva verket var ateist. Hans mor däremot höll något mer fast vid sitt religiösa ursprung. Frieda var registrerad i församlingen och tände ett *Yahrzeit*-ljus på årsdagen för sin fars död. Men familjen firade både jul och påsk och skiljde inte på hedniska och religiösa sedvänjor. På så vis var de goda representanter för den etniska och religiösa smältdegel som utgjorde Tjeckoslovakien. Även språkligt. Man kunde tjeckiska men det var ovanligt i hemmet. Hugo och Frieda hade sedan barnsben främst talat tyska och därför var det naturligt att man oftast nyttjade det språket i hemmet. De prenumererade på den tyskspråkiga tidningen Prager Tagblatt, lyssnade på tysk radio och gick ofta på tysk teater. Det var inget konstigt med att man hos Robitscheks levde ett tjeckiskt liv, men talade och sjöng på tyska. Jan gick i en tysk förskola där han förälskade

sig i föreståndarens dotter Liesl och därför krävde att hans lillasyster skulle ha detta ärketyska namn när hon kom till världen 1929. Istället blev det Helga, ett annat namn med starka rötter i det tyska språket. Jan fick ändå lite av sin vilja igenom: Helga fick heta Liesl i mellannamn. Syskonen tillbringade inte så mycket tid tillsammans eftersom det var fem år mellan dem - och chansen att komma närmare varandra togs snart ifrån dem.

30-talets depression drabbade Tjeckoslovakien hårt. Lack- och färgfabriken led som många andra verksamheter av förlust, men Hugo och farbror Otto kämpade dag och natt för att hålla den flytande. Det var svåra år, men värre för många andra än för familjen Robitschek. Jan såg en kamrat svimma av hunger i skolan, tiggarna slutade inte ringa på dörren och de sov ute på trappan. Det var gripande att se hur depressionen härjade. Kanske var det därför Jan inte riktigt uppmärksammade andra kusliga tecken i tiden. Eller så var han ännu för ung för att intressera sig. I varje fall så lade han knappt märke till att Adolf Hitler och hans nationalsocialistiska parti (NSDAP) fick mer och mer stöd genom att skylla landets nöd och olycka på en judisk konspiration. Han hörde inte att Hitlers brunskjortade trupper överföll människor med judisk bakgrund och uppmanade till bojkott av judiska butiker. Inte heller visste han att denne nye starke man fick många platser i riksdagen och blev kansler, eller att han 1933 tog den slutgiltiga makten genom en speciell lag som gav hans regering rätt att verka utan ett folkvalt parlament. "Fullmaktslagen" trädde i kraft samma dag som Jan fyllde nio år. En halv vecka senare kom den "ariska klausulen" som innebar att människor i samhällstjänst av "icke-arisk" härstamning kunde avskedas. Ett par dagar senare

kom den officiella definitionen: "Icke-arisk är den som har icke-ariska, framför allt judiska föräldrar eller far- och morföräldrar". Senare samma år förbjöd nazisterna alla andra partier. Detta gällde naturligtvis bara i Tyskland, men grannländerna hade all anledning oroa sig.

Parlamentet i Prag reagerade med att anta en lag som förbjöd partier vars politik utgjorde ett hot mot den demokratiska konstitutionen. Målet var att stävja de nazistiska krafterna i Sudetenland där landets tyska minoritet bodde. Pressen från Prag gjorde att NSDAP:s regionala avdelning upplöstes. I gengäld trädde en ny stark man in på den politiska scenen. Fascisten Konrad Henlein startade *Sudetendeutsche Heimatfront*, som höll sig på precis rätt sida av lagen och sade sig vara lojala med regeringen i Tjeckoslovakien. Men det rådde inga tvivel om att blicken var riktad mot ett samarbete med Tyskland. Snart började det strömma in betydande medel från den nazistiska grannen.

Polletten trillande ner för Jan då hans far utfärdade ett språkligt förbud. Man skulle med ens sluta tala tyska i hemmet på Nad Olšinami. När han insåg att julgranen var en tysk sed slutade de också med den traditionen. Trots att Hugo aldrig identifierat sig med sina judiska rötter, tvivlade han inte på att utvecklingen i Tyskland kunde få konsekvenser för honom och hans familj. Från och med våren 1933 växte den nioårige Jan och den fyraåriga Helga upp som tjecker. Det var de naturligtvis redan, men nu inget annat. Tjeckiska i språket, i andan, i allt. Jans mor bytte sitt tyska förnamn Frieda till den tjeckiska motsvarigheten Bedriska, men i motsats till sin man och sina barn, hade hon svårt att vänja sig av med att tala tyska. Men hon gjorde vad hon kunde. Det var hennes och Hugos protest mot utvecklingen i Tyskland.

RÄDSLANS ÅR

Sommaren 1935 tillbringade Jan, Helga, Hugo och Bedriska i Orlické Hory i nordöstra Tjeckoslovakien. Det var en underbar semester. Kanske mest för Jan som nu var 11 år gammal. Han förälskade sig hals över huvud i Herta Nussbaum från Brno. Ingen i familjen Robitschek visste att det var deras sista semester tillsammans.

Den 16 mars samma år rörde Hitler alla tvivel när han tillkännagav nationens massiva upprustning. Riket blev starkare men han lovade att det skulle säkra freden. Hans första tillkännagivande fanns inga skäl att tvivla på. Annat var det med tillägget. Tysklands ledare ville erövra ny mark och han hade särskilt siktat in sig österut. Hitler ville skapa mer *Lebensraum* för det germanska folket. Dessutom lade Sudetenland i Tjeckoslovakien grunden för en enorm industri som passade väl in i Führerns upprustningsplaner.

Regeringen i Prag beslutade att följa Tysklands exempel. Man fruktade en invasion och gav den tjeckoslovakiska militären mer resurser, men det fanns ännu större planer för att försvara Sudetenland mot Tyskland. Längs med den 1500 kilometer långa gränsen påbörjade man nationens största och dyraste projekt någonsin: man reste en gigantisk försvarslinje med taggtråd, stål och betong. Under året byggdes med några hundra meter emellan hundratals bunkrar i olika storlek med maskingevär och kanontorn.

Pansarvagnsavspärrningar med sammansvetsade stålbjälkar fyllde hålorna. En enkel och effektiv barriär som skulle få smeknamnet "tjeckiska igelkottar". Adolf Hitler spred stor oro. I maj 1935 gick Tjeckoslovakien till parlamentsval. Blott två år efter att Kurt Henlein grundat sitt sudettyska parti vann han en förkrossande seger i valet. Hans SdP blev näst största parti i parlamentet då

över en miljon tyskar i Sudetenland röstat på partiet – det motsvarade två tredjedelar av de röstberättigade i området. Ett annat fascistiskt parti med slovakiska rötter kom in i parlamentet liksom en sammanslutning av flera separatistiska rörelser från andra gränsområden fick många röster. Där ingick polacker, slovakier och ungrare.

I Tyskland eldade man på "den judiska frågan" ännu mer. Trakasserierna och vandalismen mot judiska verksamheter hade länge ökat i styrka. I september 1935 kom en vändpunkt. Riksdagen antog Nürnberglagarna. Nu var det "blodsbandet" som avgjorde ens öde. Inte tron. Det var renodlad raspolitik som en gång för alla stämplade judar och romer som lägre stående människor i det tyska riket.

1935 var också det år Tomáš Masaryk avgick efter välvilliga råd. Den 85-åriga presidenten var försvagad av senilitet. I mitten av november tillkännagavs hans avgång. Miljontals människor blev bedrövade, men vissa hade särskilda anledningar att sörja och även att oro sig för vad som komma skulle. "En god allierad till judarna avgår", skrev den judiska nyhetsbyrån i New York i en tidskrift som uppmärksammade presidentens försvar för sionismen och hans besök hos judarna i Palestina. "Genom hela sitt yrkesliv var dr. Masaryk känd som en vän till judarna, vilka han alltid försökte beskydda, trots att det var på hans egen bekostnad och väckte massiv opposition [...] Judiska kretsar befarrar att Masaryks avgång ska främja de antisemitiska vindar som länge har blåst i olika delar av Tjeckoslovakien, framför allt i tyska områden [...] Det sägs, att situationen är besvärlig både för dr. Masaryk och Edvard Beneš som väntas efterfölja honom i presidentämbetet. Även han är känd för att vara pro-judisk."

President Masaryk blev som förväntat avlöst av utrikesminister Beneš som vann presidentvalet i december. Han var liksom sin föregångare demokrat och mittenpolitiker, men hans motståndare såg honom som en av "de gamla" som klamrade sig fast vid makten. Han skänkte inte heller lugn eller optimism till sina anhängare i denna osäkra tid. Tomáš Masaryk hade varit en stadig klippa. I skolan lärde sig Jan en vers om landets grundare och vapen:

*Vår gamle fader
Ditt hår är grått
Så länge du är hos oss, är allt gott*

Nu lät versen som en varning.

Jans mor blev allt svagare under 1936. Läkaren konstaterade att hon hade alldeles för högt blodtryck. Vidare undersökning visade att Bedrisk Robitschek led av en allvarlig hjärtsjukdom. Det var som att diagnosen förvärrade tillståndet. Han mamma, som han simmat över Moldau tillsammans med, hon som hörde hemma i vandringskängor i bergen. På nolltid förvandlades hon till en liten skröplig varelse som måste vila nästan hela dagen.

President Masaryk avled i september 1937. Tjeckerna hade stor sorg, kanske mer än slovakerna. Hos dem pyrde missnöjet med de styrande i Prag. Hitler uppmuntrades av att allt fler slovakar, däribland många fascister och kommunister, kämpade för självständighet. Judeförföljelserna fortgick i Tyskland, där de utsatta hade ännu svårare att driva sina företag, antingen på grund av bojkott eller för att de tvingats stänga verksamheten. Judarna drog sig bort från Tyskland och Sudetenland. Många sökte sin tillflykt i Tjeckoslovakien. I slutet av

mars 1938 kom ett meddelande om att judehatet drabbat en kusin till Jans mor. Kusinen Steffi Fried hade genomgått en skenskilsmässa för att skydda sin icke-judiska man. Annars hade han inte kunnat fortsätta driva sin advokatfirma, men den falska skilsmässan hade gjort kusinen mer utsatt. Steffi Fried kom tillsammans med andra judiska flyktingar till Prag i dagarna kring Jans 14-årsdag. Hon sökte upp familjen Robitschek och berättade om sin flykt.

”Jag minns fortfarande att Steffi sa *Johlende Menschenmenge* (ylande folkmassor) för att beskriva människorna som välkomnade nazisterna, innan de vände sig mot judarna”, säger Jan.

Hitlers trupper gick över gränsen i Alperna 15 mars då han genomfört Österrikes *Anschluss* till Tyskland. Trots att det innebar att Tyskland bröt mot internationella avtal, kom inte annekteringen som någon överraskning för omvärlden. Hitler var österrikare och utvecklingen i hans fädernesland pekade tidigt på en anslutning till Tyskland. Två av Europas viktigaste stater, Storbritannien och Frankrike, försökte inte hindra Hitlers framfart, därför fruktade Steffi Fried att Tjeckoslovakien kunde bli Hitlers nästa erövring. Bedriskas kusin reste därför vidare till sin syster i Holland och därifrån över Atlanten till USA. Hon gav sig av i tid.

Händelserna i Österrike gav föga förvånade sudettyskarna vatten på sin kvarn. Medlemsantalet i Kurt Henleins fascistiska parti växte. Många anhängare patrullerade gatorna vid gränsen. De krävde att få komma ”*Heim ins Reich!*”, hem till führern. Adolf Hitler skickade ett bud efter Henlein som i all hemlighet reste till Berlin.

Hitler sa åt honom att fortsätta trycka på med nya orimliga krav. Den tyska ledaren kunde skapa oro genom

att reta regeringen i Prag. Kanske kunde han få sympati från engelsmännen och fransmännen som önskade allt annat än ett nytt stort krig. Dessutom hade man efter första världskriget värnat om principen om folkets självbestämmande. En minoritet kunde exempelvis kunde förena sig med ett land som de kände tillhörighet till. Men oavsett orsaken till stormakternas passivitet fanns en risk att oron i Sudetenland skulle föra Hitler närmare en annektering av Böhmen och Mähren, huvudstaden Prag inkluderad - den slovakiska delen av landet var av mindre betydelse för honom. Konrad Henlein krävde det som Hitler föreslagit, och den tjeckiske ledaren Edvard Beneš avslög kraven som väntat. För att möta dem skulle Tjeckoslovakien behöva avstå från Sudetenland och då skulle de andra minoriteterna med all sannolikhet ställa liknande krav. Landet riskerades att krossas och försvagas ekonomiskt då en stor del av den lukrativa industrin fanns i Sudetenland. Henlein reste till England för att tala för sitt folk. Han fick en del sympatier medan motsättningarna ökade hemmavid. Det kulminerade i maj 1938. Tjeckien satte sig i beredskap efter att de fått felaktiga underrättelserapporter om att tyska trupper var på väg mot gränsen vid Sudetenland. Folket beordrades att hålla sig lugna; man förberedde sig för krig.

Familjen Robitschek följde regeringens instruktioner. Jan hjälpte sin far limma en särskild sorts papper på fönstren, som skulle förhindra att glaset krossades under bombardemang. De införskaffade gasmasker och mörklade lägenheten på kvällen. Invånarna verkade upplivade:

”Min far kom tillbaka från första världskriget som pacifist. Jag fick aldrig ha leksakspistoler eller leksakssvärd och inte heller soldater. Men han bytte åsikt

när hoten från Tyskland blev verkliga och han ville försvara den tjeckoslovakiska republiken.”

Europa stod på randen till ett krig och man fortsatte visa upp sina militära muskler. Tjeckoslovakiens enorma upprustning hade irriterat både fransmännen och engelsmännen. Hitler framstod som den förnuftiga parten och det nazistiska propagandamaskineriet arbetade på högtryck hela sommaren för att utnyttja situationen. Hela världen fick höra om de förtryckta och förföljda sudettyskarna under tjeckoslovakiskt styre. Det spreds en bild på några mödrar från Sudetenland som flytt till Tyskland med sina nyfödda barn - deras modiga och självuppoffrande makar stannade kvar för att försvara sig mot Tjeckoslovakiens angrepp. På en annan bild stod en stackars familj och redogjorde för sitt öde i ett tyskt center för flyktingar från Sudetenland. Det gjorde starkt intryck. Brittiska regeringen liksom den franska kom fram till att det ”tjeckoslovakiska problemet”, måste lösas om man skulle undvika ett nytt krig. Enligt dem var det regeringen i Prag som var problemet.

”PEACE FOR OUR TIME”

Natten till den 13 september 1938 utbröt oroligheter i Sudetenland. Orsaken var att Hitler i ett tal vid partidagarna i Nürnberg ännu en gång fördömt Tjeckoslovakiens hantering av sudettyskarna. Han blåste på glöden och fick elden att ta fart. Tusentals tyskar och nazister gick ut på gatorna i gränsområdet. Många judar och kommunister blev attackerade innan tjeckoslovakiska styrkor lyckades stoppa bråkmakarna. Upproret i Sudetenland varade i två dagar. Både soldater och civila fick sätta livet till.